

[24] I. V. Shkarban, "Organization of foreign language discussion forums based on the SWOT analysis methodology for students of non-core specialties", *Innovative pedagogy*. Vol. 44, №2, pp. 134-137, 2022. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/44/2.27> (in Ukrainian)

УДК 376-056.313-053.5:316.77

DOI 10.32626/2413-2578.2025-25.108-127

ГОНЧАРУК Наталія,

доктор психологічних наук, доцент,

доцент кафедри загальної та практичної психології,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-9552-0946>

ВЕРЖИХОВСЬКА Олена,

кандидат педагогічних наук, професор,

доцент кафедри психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-9342-0896>

МАРКІВ Анна,

здобувачка вищої освіти,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,

м. Кам'янець-Подільський, Україна

<https://orcid.org/0009-0005-5451-8520>

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК АЛЬТЕРНАТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ РОЗЛАДАМИ СПЕКТРУ АУТИЗМУ

Анотація. У статті розкрито теоретичні та практичні аспекти формування навичок альтернативної комунікації (АК) у дітей дошкільного віку з розладами спектра аутизму (РСА). Обґрунтовано актуальність впровадження альтернативної та додаткової комунікації як одного з ключових засобів розвитку комунікативних можливостей у дітей, які мають значні порушення вербальної мови або взагалі не володіють нею. Особливу увагу приділено визначенню ролі альтернативної комунікації в контексті інклюзивної освіти та

забезпечення права кожної дитини на повноцінне спілкування, що передбачено чинним законодавством України. У дослідженні проаналізовано різні види АК, зокрема невербальні системи (жестова мова, піктограми, картки PECS), технічні та електронні засоби (мовні генератори, планшети з програмами комунікації), їхні можливості та доцільність використання залежно від рівня мовленнєвого розвитку дитини. Представлено практичні приклади впровадження методів альтернативної комунікації у корекційно-розвиткову роботу з дітьми дошкільного віку з РСА. Виокремлено ключові умови ефективного формування альтернативної комунікації: міждисциплінарну взаємодію психологів і педагогів, індивідуальний підхід, поступове навчання навичкам використання засобів АК у повсякденному житті.

На основі аналізу наукових джерел і результатів практичного досвіду констатовано, що формування навичок альтернативної комунікації є не лише важливою складовою розвитку дітей з аутизмом, а й необхідною умовою їхньої соціалізації, інтеграції у дитячі колективи та забезпечення психологічного благополуччя.

Ключові слова: альтернативна комунікація (АК), діти дошкільного віку, розлади спектру аутизму, нормотиповий розвиток, навички комунікації, психолого-педагогічне забезпечення, формування.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Формування навичок альтернативної комунікації у дошкільників з розладом спектра аутизму (РСА) є необхідною умовою їхнього повноцінного розвитку, соціалізації та успішного включення в освітнє середовище. Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про дошкільну освіту» [7; 8] кожна дитина має право на якісну та доступну освіту, яка враховує її індивідуальні потреби, у тому числі через створення умов для отримання дошкільної освіти. Інклюзивне навчання, як система освітніх послуг, забезпечує включення дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітнє середовище на всіх рівнях освіти. Для дошкільників із РСА, які часто мають труднощі з вербальним спілкуванням, визначальним інструментом індивідуальної підтримки виступає альтернативна комунікація (АК). Доповнюючи законодавчі акти, Концепція розвитку інклюзивної освіти [4] передбачає необхідність використання спеціальних методів, засобів і технологій у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами, зокрема, електронних і невербальних форм комунікації. З огляду на це і відповідно до чинного законодавства, формування навичок альтернативної комунікації у дошкільників з РСА є педагогічно доцільним, психологічно і нормативно обґрунтованим,

оскільки сприяє забезпеченню права кожної дитини на ефективну, безбар'єрну та гідну освіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових джерел з теми альтернативної комунікації у дітей із розладами спектра аутизму (РСА) свідчить про неухильну увагу науковців і практиків до необхідності впровадження спеціалізованих методик у систему дошкільної освіти.

Сучасні вітчизняні дослідники, зокрема А. Сімко [1] та М. Чайка, Г. Усатенко, О. Кривоногова [11], акцентують на важливості використання візуальних символів, комунікативних карток та електронних засобів як ефективних інструментів розвитку комунікативних навичок. Праці зарубіжних авторів, зокрема D. Millar, J. Light, & R. Schlosser [12], підтверджують, що альтернативна комунікація не тільки сприяє соціальній інтеграції, а й може стимулювати розвиток усного мовлення. У дослідженнях Т. Куценко [5] і Т. Єжової [3] наголошується на міждисциплінарному підході до навчання, а також на потребі індивідуального підбору методів альтернативної комунікації залежно від рівня розвитку дитини. Вчені В. Бочелюк, М. Панов, О. Позднякова, А. Турубарова [2] піднімають актуальні проблеми особистісної готовності майбутніх фахівців спеціальної та інклюзивної освіти до корекційної роботи з дітьми із порушеннями аутичного спектра.

Практичні аспекти створення та застосування символів альтернативної комунікації описані в дослідженні Г. Усатенко [10], де авторка звертає увагу на важливості адаптації символів під конкретні потреби користувачів. Американські дослідження (R. Schlosser & O. Wendt [13], W. Stone & P. Yoder [14]) демонструють ефективність альтернативної комунікації у покращенні мовленнєвих навичок і прогнозуванні їх подальшого розвитку. У праці О. Панкратова [6] акцентується увага на використанні цифрових технологій, зокрема мобільних додатків, у комунікації з дітьми з аутизмом. Загалом, аналіз джерел свідчить про те, що альтернативна комунікація є потужним інструментом соціалізації, навчання та емоційного розвитку дітей з РСА, а її впровадження в дошкільну освіту відповідає як сучасним науковим тенденціям, так і вимогам українського законодавства.

Мета статті полягає у визначенні теоретико-методологічних і практичних аспектів формування навичок альтернативної комунікації у дітей дошкільного віку із розладами спектра аутизму.

2. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Формування навичок альтернативної комунікації у дошкільників із розладами спектра аутизму є науково обґрунтованим і психологічно

доцільним, оскільки саме на цьому етапі розвитку створюються критично важливі передумови для становлення комунікативної, когнітивної та соціально-поведінкової сфер, що мають вирішальне значення для подальшої адаптації дитини в освітньому середовищі та суспільстві загалом.

Дошкільний вік є сенситивним періодом для розвитку мовлення та соціальної взаємодії. У цьому віці в нормі активно розвиваються словниковий запас, граматики, практично-прикладні навички мовлення. Для дітей із РСА цей період є критично важливим у контексті цілеспрямованої комунікативної підтримки. Альтернативна комунікація компенсує мовленнєві труднощі та сприяє формуванню базових комунікативних функцій. Вона також закладає основу для подальшого розвитку мовлення або мультимодальної комунікації. Діти цього віку потребують навичок спілкування для включення у процес дошкільної освіти. АК допомагає налагодити контакт із дорослими та однолітками, зменшуючи дезадаптивну поведінку. Без належної підтримки можливе посилення соціальної ізоляції та фрустрації. Упровадження АК сприяє соціалізації, активізації участі дошкільників у груповій діяльності та підвищенню соціально-емоційної регуляції. Нейропластичність мозку дошкільників забезпечує високу ефективність навчання АК саме в цьому віці.

Невпинний пошук шляхів розв'язання проблем спеціальної освіти, пов'язаних із соціалізацією дітей з особливими освітніми потребами, зумовлює необхідність створення повноцінних умов у дошкільних закладах для впровадження інклюзивних практик із використанням АК. Альтернативна і додаткова комунікація (англ. – *alternative and augmentative communication*) – це набір інструментів і стратегій, які використовує дитина, щоб виконувати щоденні завдання спілкування [11, с. 14]; різні види педагогічної та терапевтичної допомоги, надані особам з розладами спектру аутизму з метою оптимізації їх комунікативних можливостей [1, с.7]; системи, які допомагають дітям з аутизмом спілкуватися з іншими людьми [6].

Альтернативна комунікація є ефективною системою підтримки дітей із порушеннями мовлення, зокрема дошкільників із розладами спектра аутизму. АК включає широкий спектр засобів: жестову мову, піктограми, фотографії, комунікативні книги, електронні пристрої. Так, під час визначення теоретико-методологічних та емпіричних засад альтернативної комунікації дослідницею А.Сімко було виокремлено такі її засоби: а) комунікація за допомогою жестів; б) комунікація на основі тактильного сприймання; в) комунікація з використанням графічних символів; г) комунікація через технологічні засоби [1, с.22–25].

У теоріях комунікації жестова мова – це повноцінна візуально-моторна система, яка дозволяє компенсувати або підтримувати мовленнєву комунікацію. Її перевагою є природність і доступність, а також можливість застосовувати у роботі з дітьми, які мають різні рівні мовленнєвого розвитку. Основні функції жестової мови – компенсаторна, комунікативна, регуляторна та психологічна, яка відображає інструменти підтримки. Проте, ефективність використання жестів залежить від методичної послідовності та готовності дошкільників їх розуміти [1, с.22].

У контексті наукових досліджень альтернативної комунікації широко висвітлено питання застосування графічних і візуальних символів, серед яких провідне місце належить піктограмам. Українські вчені М. Чайка, Г. Усатенко, О. Кривоногова [11, с.27] вказують на те, що піктограми є візуальними символами, які сприяють розвитку мовлення, поведінковій організації та соціалізації. Їх перевага полягає в простоті сприймання. Це уможливорює, шляхом зорової підтримки, сформуванню адаптивності до різних рівнів розвитку дітей з особливими освітніми потребами. Піктограми використовуються у програмах PECS, TEACCH, АВА-терапії, методі ТАМАТИС, холдинг-терапії, технології «Ритм життя», методі «SonRise», арт-терапії, Floortime-терапії, що підтверджує їх універсальність [2, с.157]. Водночас, вони потребують поступового навчання дошкільників та активної участі у ньому дорослих.

Особливо ефективним для дітей із труднощами комунікації є застосування фотографій як засобу альтернативної комунікації. Їх реалістичність забезпечує кращу зрозумілість та емоційний зв'язок із зображеним об'єктом. Фотографії підтримують як повсякденну комунікацію, так і розвиток граматичних структур мовлення. Недоліками є потреба в адаптації матеріалів та можливе формування візуальної залежності.

Індивідуальним інструментом для структурованої та гнучкої комунікації виступають комунікативні книги. Вони поєднують кілька форм АДК і слугують платформою для формування фраз і речень. Перевагою книг є можливість персоналізації, доповнення та мобільного використання у різних контекстах. Їх ефективність залежить від структури, доступності матеріалу та системного впровадження.

Важливими інструментами для підтримки спілкування осіб з розладами спектру аутизму є електронні засоби альтернативної комунікації. Вони включають спеціальні програми, додатки та пристрої, що дозволяють передавати думки, емоції та потреби. Такі засоби сприяють підвищенню автономності, соціальній інтеграції та якості

життя користувачів. Електронні технології постійно вдосконалюються, забезпечуючи більшу доступність та зручність у використанні. Загалом, ці засоби є невід'ємною частиною сучасної системи підтримки осіб з особливими потребами.

Комплексне і послідовне використання жестів, піктограм, фотографій і комунікативних книг сприяє покращенню якості життя та успішній соціалізації дітей із РСА. Всі засоби альтернативної комунікації мають потенціал щодо розвитку мовлення, а також певні обмеження, які слід враховувати при їх впровадженні.

3. МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Впровадження засобів альтернативної комунікації здійснювалось із урахуванням особливостей розвитку дошкільників із розладами спектру аутизму. З метою емпіричного дослідження дошкільників із розладами спектру аутизму нами було розроблено анкету для батьків і педагогічного персоналу, що дозволило визначити рівні сформованості навичок мовлення, міжособистісних взаємин, вербальної і невербальної комунікації. Відповідно до вказаних компонентів було виокремлено 4 субтести для емпіричного вивчення змістових засад комунікації та її базових основ. Розглянемо кожний компонент окремо.

Субтест «Оцінка мовлення» дозволив з'ясувати наявність у дітей здатності використовувати мовлення у повсякденній діяльності. Для батьків було запропоновано такі запитання: Чи володіла ваша дитина мовленням до 3-ох років? Чи може вона відповісти на прості запитання (наприклад, «Як тебе звати?», «Скільки тобі років?», «Що це?»)? Чи зрозумілою для інших людей є вимова вашої дитини? Чи будує вона прості речення з двох і більше слів (наприклад, «Мама, мені холодно»)? Чи розуміє прості запитання та інструкції (наприклад, «Принеси олівці», «Де твоя іграшка?»)? Чи використовує мовлення для вираження своїх потреб і бажань (наприклад, «Хочу їсти», «Хочу їсти пити»)? Чи спостерігається нав'язливе повторення одних і тих самих фраз, чи повторює у відповідь останні слова, з якими до неї звертаються? Чи спостерігаються такі особливості як монотонність мовлення або незвичні наголоси?

Субтест «Оцінка вербальної комунікації» передбачав уточнення таких запитань: Чи реагує Ваша дитина на звертання до неї на ім'я? Чи вміє вона ініціювати контакт, чи намагається заговорити з однолітками на майданчику, в парку? Чи здатна самотійно попросити про допомогу? Чи буває так, що ігнорує звернення інших людей? Чи ділиться вона своїми враженнями з близькими (наприклад, показує щось цікаве,

розповідає про подію)? Чи відповідає на запитання вихователя? Чи буває так, що вона мовчатиме про біль або незручності, тому що терпіти їй легше, ніж звернутися до дорослого? Чи завжди відповідає доречно до контексту?

За субтестом «Оцінка рівня сформованості невербальної комунікації» здійснено постановку таких запитань: Чи уникає Ваша дитина погляду в очі? Чи розуміє, коли хтось показує на предмет вказівним жестом? Чи реагує відповідно, коли бачить, що хтось сердитий або робить зауваження (наприклад, припиняє недостойну поведінку)? Чи може відрізнити прості вираження емоцій: радість, злість, смуток, байдужість? Чи намагається вона змінити свою поведінку у відповідь на жести або вираз обличчя інших людей (наприклад, зупиняється, коли бачить суворий погляд)? Чи прагне до фізичного контакту з іншими (обійми, дотик), коли їй потрібна підтримка або коли вона радіє? Чи бувають у Вашої дитини стереотипні рухи (погойдується, розмахує руками, кружляє, махає пальцями перед очима). Чи проявляє вона гіперчутливість до дотиків?

Результати емпіричного дослідження **за субтестом «Оцінка рівня сформованості міжособистісних взаємин»** було визначено за низкою запитань: Чи виявляє дитина інтерес до однолітків, чи прагне гратися з ними? Чи долучається до групових ігор? Чи розуміє правила гри (черга, обмін, дозвіл взяти іграшку у товариша)? Чи має дитина друзів у групі або на майданчику? Чи розуміє вона, коли хтось засмучений чи наляканий? Чи прагне узгоджувати хід подій під час спільної діяльності «Що робимо далі?», «Давай будемо по черзі це робити»? Чи спостерігаються у грі рутинні дії без розгорнутого сюжету? Чи спостерігаються випадки неадекватної поведінки через нерозуміння або неможливість самовираження?

4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розроблення і вивчення рівнів виразності порушень мовлення, комунікації та міжособистісних взаємин у дошкільників зумовлена потребою в індивідуальному підході до дітей із розладами спектру аутизму в контексті використання альтернативної і додаткової комунікації.

Виокремлений нами високий рівень порушень (7-8 балів) вказує на серйозні труднощі, що суттєво обмежують можливість дошкільників встановлювати контакт, розуміти інших і бути зрозумілими, тому вимагає інтенсивної корекційної підтримки. Помірний рівень порушень (5-6 балів) свідчить про часткове збереження комунікативних функцій,

проте дошкільники все ще мають труднощі у соціальній взаємодії, що також потребує системного втручання. Середній рівень (3-4 бали) може свідчити про наявність базових навичок, які потребують розвитку та закріплення для успішної адаптації дітей у соціальному середовищі. Низький рівень порушень (1-2 бали) сигналізує про збережений або компенсований функціональний потенціал, який слід підтримувати для подальшого розвитку.

Вивчення різних рівнів виразності дозволяє диференціювати підходи до навчання й виховання таких дітей, розробити програму застосування методів альтернативної і додаткової комунікації та оптимізувати її ефективність. Крім того, це дає змогу відстежувати динаміку розвитку дошкільників із РСА та оцінювати результати психолого-педагогічного втручання.

За результатами проведення першого субтесту анкети було отримано такі дані (табл. 1).

Таблиця 1

**Оцінка порушень мовлення у дошкільників
(дані представлено у %)**

№ з/п	Рівень виразності порушень мовлення	Дошкільники із розладами спектру аутизму	Дошкільники із нормотиповим розвитком
1.	Високий	11,2%	0%
2.	Помірний	34,1%	28,7%
3.	Середній	31,3%	39,5%
4.	Низький	23,4%	31,8%

Аналіз результатів показав суттєві відмінності між дошкільниками з розладами спектра аутизму (РСА) та їхніми однолітками з нормотиповим розвитком. У групі дітей з РСА 11,2% мають високий рівень виразності порушень мовлення, тоді як у групі з нормотиповим розвитком таких дітей не виявлено зовсім. Помірні порушення спостерігаються у 34,1% дітей з РСА, що на 5,4% більше, ніж у порівняльній групі. Середній рівень порушень мовлення виявлено у 31,3% дітей з РСА, що дещо нижче, ніж у дітей із нормотиповим розвитком (39,5%). Водночас лише 23,4% дітей з РСА мають низький рівень порушень, тоді як у порівняльній групі цей показник становить 31,8%. Загальні результати свідчать про те, що діти з РСА значно частіше мають виражені труднощі з використанням мовлення як інструменту комунікації.

У разі порушення мовлення в дошкільників з РСА засоби альтернативної і додаткової комунікації стають критично важливими для забезпечення базової взаємодії з оточенням. Вони дають дитині

змогу висловлювати потреби, емоції та наміри у доступний спосіб, зменшуючи рівень фрустрації та поведінкових труднощів. Застосування альтернативної комунікації також сприяє розвитку соціальних навичок і створює передумови для формування вербальної комунікації в майбутньому.

За даними опитування за другим субтестом отримано такі результати (див. табл. 2).

Таблиця 2

**Оцінка порушень вербальних комунікативних навичок
у дошкільників (дані представлено у %)**

№ з/п	Рівень виразності порушень комунікативної взаємодії	Дошкільники із розладами спектру аутизму	Дошкільники із нормотиповим розвитком
1.	Високий	25,2%	0%
2.	Помірний	30,1%	16,4%
3.	Середній	30,1%	52,3%
4.	Низький	14,6%	31,3%

Результати субтесту «Оцінка вербальної комунікації» свідчать про наявність значних труднощів у дітей з розладами спектра аутизму щодо ефективної взаємодії з оточенням. Зокрема, високий рівень порушень комунікативної взаємодії виявлено у 25,2% дітей з РСА, тоді як серед дітей з нормотиповим розвитком таких випадків не зафіксовано. Помірні труднощі спостерігаються у 30,1% дітей з РСА, що майже вдвічі перевищує аналогічний показник порівняльної групи (16,4%). Середній рівень порушень був виявлений у 30,1% дітей з РСА, тоді як серед їхніх однолітків із типовим розвитком – у 52,3%, що свідчить про переважання незначних порушень у останніх. Лише 14,6% дітей із РСА демонструють низький рівень порушень, тоді як у нормотипових дітей таких – 31,3%.

Ці дані підтверджують, що дошкільники з РСА мають суттєві труднощі в ініціації й підтриманні вербального контакту, часто ігнорують звернення, не діляться враженнями та не завжди доречно реагують на комунікативні ситуації. Це свідчить про потребу в ранній корекційно-розвивальній роботі, спрямованій на формування базових навичок соціальної взаємодії та комунікації. За порушень вербальної комунікації засоби альтернативної і додаткової комунікації дозволяють дітям з РСА встановлювати контакт з оточенням, виражати свої бажання та розуміти інструкції. Вони слугують компенсаторним інструментом, який підтримує розвиток комунікативної активності та зменшує соціальну ізоляцію дитини.

Відомості про результати обстеження представлено у таблиці 3.

Таблиця 3

**Оцінка порушень невербальної комунікації
у дошкільників (дані представлено у %)**

№ з/п	Рівень виразності порушень невербальної комунікації	Дошкільники із розладами спектру аутизму	Дошкільники із нормотиповим розвитком
1.	Високий	40,2%	0%
2.	Помірний	31,5%	12,7%
3.	Середній	25,9 %	57,9%
4.	Низький	2,4 %	29,4%

Результати субтесту «Оцінка рівня сформованості невербальної комунікації» засвідчили істотні розбіжності між дошкільниками з розладами спектра аутизму (РСА) та дітьми з нормотиповим розвитком. Зокрема, високий рівень порушень спостерігається у 40,2% дітей з РСА, тоді як у порівняльній групі цей показник дорівнює 0%. Помірні порушення виявлено у 31,5% дітей з РСА, що вдвічі більше, ніж серед типово розвинених дітей (12,7%). Середній рівень порушень спостерігається у 25,9% дітей з РСА, тоді як у дітей із нормотиповим розвитком цей показник становить 57,9%, що свідчить про наявність певних, але не критичних труднощів. Лише 2,4% дітей з РСА мають низький рівень порушень, у той час як у порівняльній групі таких 29,4%. Отримані дані підтверджують, що у більшості дітей з РСА спостерігаються виразні труднощі з підтриманням зорового контакту, розумінням невербальних сигналів, виявленням емоцій, а також з реагуванням на жести, міміку та тілесні прояви. Також характерними є ознаки сенсорної гіперчутливості та стереотипної поведінки. Це вказує на необхідність цілеспрямованої роботи над розвитком невербальної взаємодії як основи соціальної компетентності.

Порушення невербальної комунікації у дошкільників з РСА ускладнює розуміння міміки, жестів і емоцій, що обмежує їхню здатність до соціальної взаємодії. Водночас, засоби візуального сприймання у таких дітей відносно збережені. У таких випадках альтернативна і додаткова комунікація компенсує ці труднощі, забезпечуючи дітям структурований, зрозумілий спосіб передавання інформації та реагування на соціальні сигнали.

Дані обстеження міжособистісних взаємин представлено у таблиці 4.

Таблиця 4

**Оцінка порушень міжособистісних взаємин у дошкільників
(дані представлено у %)**

№ з/п	Рівень виразності порушень міжособистісних взаємин	Дошкільники із розладами спектру аутизму	Дошкільники із нормотиповим розвитком
1.	Високий	36,4%	0%
2.	Помірний	24,6%	8,7%
3.	Середній	20,4%	39,7%
4.	Низький	18,6%	51,6%

Результати емпіричного дослідження за субтестом «Оцінка рівня сформованості міжособистісних взаємин» свідчать про значні труднощі у соціальній взаємодії дітей із розладами спектра аутизму (РСА). Зокрема, високий рівень порушень зафіксовано у 36,4% дітей з РСА, тоді як серед дітей із нормотиповим розвитком таких випадків не виявлено. Помірні порушення мають 24,6% дітей з РСА, що суттєво перевищує аналогічний показник контрольної групи (8,7%). Середній рівень порушень спостерігається у 20,4% дітей з РСА, в той час як у дітей з типовим розвитком цей показник сягає 39,7%, що свідчить про певні труднощі соціалізації, хоча й не критичні. Лише 18,6% дітей з РСА демонструють низький рівень порушень, тоді як серед дітей із нормотиповим розвитком цей показник становить 51,6%. Дані свідчать про низький рівень залученості дітей з РСА до спільної діяльності, нерозуміння правил гри, труднощі у вираженні емоцій і неадекватні поведінкові реакції. Також виявлено переважання рутинної, малозмістовної гри, що ускладнює формування дружніх стосунків і навичок співпраці. Це підтверджує потребу у спеціальних програмах розвитку міжособистісної взаємодії для таких дітей.

За умови порушення міжособистісних взаємин у дошкільників з РСА засоби альтернативної і додаткової комунікації допомагають налагоджувати базову взаємодію з однолітками та дорослими, коли традиційні способи спілкування є недоступними або неефективними. Вони сприяють формуванню навичок соціального обміну, наприклад, умінню вітатися, просити, дякувати чи ділитися емоціями у зрозумілій формі. Крім того, використання візуальних або жестових засобів комунікації знижує тривожність і підтримує впевненість дитини в ситуаціях міжособистісної взаємодії.

Застосування засобів альтернативної комунікації для дошкільників із РСА спрямоване на зниження комунікативної фрустрації, формування функціонального способу взаємодії з оточенням та розвиток передумов для поступового формування мовлення як повноцінного інструменту

комунікації. Методика роботи має враховувати специфіку порушень у різних сферах комунікативного розвитку.

При *порушеннях мовлення* у дошкільників, які мають труднощі з розумінням мовлення, артикуляцією, вимовою слів, побудовою фраз, формулюванням повідомлень застосовуються засоби PECS, піктограми, картки-символи, технічні пристрої з синтезом мовлення, мовленнєво-жестова підтримка. Засоби PECS (Picture Exchange Communication System) – це система обміну зображеннями, яка дозволяє дітям замінити вербальне мовлення картками. Вона дозволяє передавати свої бажання або потреби, використовуючи піктограми чи фотографії. Техніка особливо ефективна для дошкільників зі складними мовленнєвими порушеннями, оскільки забезпечує зрозумілий і наочний спосіб комунікації. Основні техніки у межах PECS – це навчання ініціюванню комунікації через передавання зображень (фаза 1), диференціювання на основі порівняння кількох піктограм (фази 2–3), побудова простих фраз типу «Я хочу + предмет» (фаза 4). На пізніших етапах (фази 5–6) дітей навчають відповідати на запитання та коментувати, що сприяє розвитку діалогічної взаємодії та переходу до елементарного мовлення.

Піктограми й символи використовуються для позначення предметів, дій, емоцій, бажань (техніки «Розклад дня у піктограмах», «Комунікативна смужка» (Sentence strip), «Поля вибору» (Choice boards), а також «Щоденники» або «Щоденні історії» (Daily journals) з використанням символів, що допомагають структурувати події та емоції.

Технічні пристрої з синтезом мовлення – планшети або комунікатори (Speech Generating Devices) мають за мету надавати дитині можливість виражати свої потреби, думки й емоції у доступний спосіб у разі відсутності або обмеженості мовлення. Вони сприяють формуванню комунікативної ініціативи та знижують рівень фрустрації, пов'язаної з нерозумінням у соціальній взаємодії. Серед найбільш дієвих інструментів – використання комунікативних сіток (communication grids), де піктограми згруповані за категоріями (їжа, дії, емоції); створення індивідуалізованих тематичних вкладок (topic boards) для ситуативної комунікації (наприклад, у грі, під час сніданку, на прогулянці); використання динамічних дисплеїв (dynamic display AAC), які автоматично оновлюють екран залежно від вибору користувачів, розширюючи мовленнєві можливості дітей.

Мовленнєво-жестова підтримка передбачає використання простих жестів у поєднанні з мовленням для стимуляції комунікації. Вона допомагає дітям краще зрозуміти зміст зверненої мови та активізує власну комунікативну активність. Також цей засіб створює основу для

розвитку символічного мислення та сприяє поступовому переходу до вербальної комунікації. Основні техніки: «Ілюстративне жестування» (супровід мовлення простими жестами, що відображають значення слів таких як «пити» та ін.); «Зорове дублювання» (повторення ключових слів із одночасним показом відповідного жесту); «Моделювання поведінки» (використання жестів у природних комунікативних ситуаціях); «Навчання через ігрові дії» (інтеграція жестів у сюжетно-рольові ігри для закріплення їхнього використання). Важливим є систематичне розширення жестового словника – поступове введення нових жестів відповідно до комунікативних потреб дитини.

Для дошкільників із пріоритетними *порушеннями вербальної комунікації*, які проявляються у труднощах ініціювання, підтримання діалогу, дотримання черговості, розуміння мовленнєвих інструкцій, застосовуються засоби альтернативної комунікації, які структуровано організовують комунікативну ситуацію та спрощують процес взаємодії. Вони можуть включати візуальні розклади як структуроване представлення режиму дня або послідовності дій; соціальні сценарії (історії) у вигляді коротких розповідей з ілюстраціями для пояснення типових ситуацій (наприклад, як вітатися або дотримуватись черговості); картки-комунікатори із зображеннями, що символічно імітують слова «так», «ні», «допоможи», «я хочу; настільні або настінні комунікативні таблиці, які застосовуються для вибору відповідей.

На сьогодні особливої значущості набувають дослідження питання, пов'язані із *порушеннями невербальної комунікації*. Під час роботи з дітьми враховуються їхні труднощі у розумінні і використанні міміки, жестів, зорового контакту, емоційних сигналів. З цією метою використовуються картки емоцій (емоційні шкали), метою яких є розпізнавання та вираження емоцій. Ефективними є ігри на розпізнавання невербальних сигналів – для цього послуговуються спеціальними наборами із зображеннями облич, ситуацій, емоцій. Для імітації міміки й жестів використовується дзеркало, психологічні техніки з яким проводяться у супроводі дорослого. Плідні результати дають змогу отримати психологічні техніки із використанням символічних фото або відео – із демонстрацією соціальних ситуацій, щоб допомогти дитині навчитися реагувати невербально.

У межах корекційно-розвивальної роботи з дошкільниками з РСА, які мають *порушення міжособистісних взаємин*, мають труднощі в налагодженні стосунків, спільній діяльності, грі, обміні емоціями, застосовується ціла низка засобів альтернативної комунікації. Серед них ігрові картки для рольових сценаріїв, які допомагають моделювати дружню взаємодію, обмін репліками, черговість у грі. Дієвими є колективні візуальні завдання, які вимагають спільного виконання дій у

тандемі з однолітками. Результативність у роботі з дошкільниками із РСА дозволяють отримати комунікативні дошки з картинками для гри, які візуально окреслюють звернення до інших, до прикладу, «Ходімо гратись», «Давай малювати». Допомагають у роботі з дошкільниками соціальні історії про дружбу та правила спілкування, особливо ті, які розповідають з акцентом на емоційний контакт і взаємопідтримку. У психолого-педагогічній роботі широко застосовуються техніки: «Візуально ілюстровані розповіді», «Життєві сценарії», «Панелі-репліки», «Партнерство у грі», «Парні завдання», «Зоровий контакт», «Узгодження рішень», «Емоційні картки-комунікатори», «Емоційне взаєморозуміння», які сприяють обміну думками та зміцненню соціальних зв'язків.

З огляду на це, можемо стверджувати, що ефективність засобів альтернативної комунікації залежить від індивідуального рівня розвитку дітей та урахуванням конкретного профілю порушень. Комбінація зорових, тактильних і слухових методів забезпечує багатоканальну підтримку комунікації та сприяє загальному розвитку навичок комунікації та міжособистісної взаємодії дошкільників із РСА.

5. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Загальні результати емпіричного дослідження засвідчили, що дошкільники з розладами спектра аутизму мають більш значні порушення у всіх основних сферах комунікативної та міжособистісної взаємодії порівняно з дітьми з нормотиповим розвитком. Найбільш виразні труднощі спостерігаються у сфері невербальної комунікації та міжособистісних взаємин, що підтверджується високим відсотком дітей із відповідними порушеннями. Також значна частина дітей із РСА демонструє порушення мовлення та вербальної комунікації, які ускладнюють повноцінну взаємодію з оточенням. У дошкільників нормотипової групи переважають середній і низький рівні порушень, що вказує на природні вікові коливання, а не на патологічні труднощі. Виявлені відмінності є статистично значущими та вказують на системність порушень комунікативної поведінки у дітей з РСА. Це підкреслює необхідність раннього виявлення таких особливостей і впровадження індивідуально спрямованих корекційно-розвивальних програм.

Враховуючи результати емпіричного дослідження, що виявили високий та помірний рівень порушень мовлення у більшості дошкільників з РСА, доцільно застосовувати низку психологічних технік альтернативної комунікації, спрямованих на компенсацію вербальних труднощів і розвиток комунікативної компетентності:

Система обміну зображеннями (Picture Exchange Communication System, PECS) є структурованою формою альтернативної комунікації, яка передбачає використання піктограм або фотографій для передавання дошкільниками своїх потреб і бажань. Техніка виявляється особливо ефективною у роботі з дітьми, що мають виражені мовленнєві порушення, оскільки забезпечує доступний, візуально зрозумілий канал взаємодії з оточенням.

Жестова комунікація (Sign Supported Speech) – застосовується як доповнення до мовлення або його заміна. Використання простих жестів дозволяє дітям з РСА легше налагоджувати контакт з дорослими і однолітками та підтримувати соціальну взаємодію у повсякденних ситуаціях.

Візуальні розклади та сценарії – допомагають дошкільникам орієнтуватися в подіях, прогнозувати послідовність дій і реагувати на зміни. Це сприяє зниженню тривожності, підвищенню самостійності й розвиткові розуміння інструкцій.

Комунікативні планшети або електронні пристрої (Speech-generating devices) – використовуються для дітей, які мають труднощі як із мовленням, так і з використанням жестів. Вони дозволяють натисканням на екран формувати слова або фрази, які пристрій відтворює вголос.

Соціальні історії – короткі оповідки з ілюстраціями, які навчають комунікативної поведінки у конкретних соціальних ситуаціях (наприклад, як привітатися, попросити про допомогу або висловити емоцію).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] «Альтернативна комунікація»: навчально-методичний посібник / уклад. А.В. Сімко. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2024. 144 с. Available: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8102/Simko-A.-Alternatyvna-komunikatsiia.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- [2] В. Й. Бочелюк, М. С. Панов, О. Л. Позднякова, А. В. Турубарова. «Аутологія» : навч.-метод. посіб. Запоріжжя : Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія, 2023. 324 с. Available: https://repository.khnnra.edu.ua/wp-content/uploads/tainacan-items/306/24330/Autologiya_posibnyk.pdf
- [3] Т. Є. Єжова «Альтернативна комунікація як засіб соціальної реабілітації дітей з обмеженими можливостями життєдіяльності» в Збірник «Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами», 2011. №8 (10). С. 73–80. Available: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1275/>

[4] «Концепція розвитку інклюзивної освіти» : наказ МОНУ від 01.10.2010 №912 Available: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/#google_vignette

[5] Т.О. Куценко «Використання допоміжної альтернативної комунікації при навчанні дітей з розладами аутичного спектра» в *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, 2013. Вип. 4(2). С.209–218. Available: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4%282%29_26

[6] О. Панкратов «Методи розвитку мовлення у дітей з аутизмом» в *Аутизон+ Психолого-педагогічний клуб для дітей з особливими освітніми потребами*. 2023. Available: <https://aytuzon.com.ua/metodu-rozvyutky-movlennya/>

[7] «Про дошкільну освіту» : Закон України в *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2024. №42. ст.258. Available: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text>

[8] «Про освіту» : Закон України в *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2017. № 38-39, Ст.380. Available: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

[9] Т.В Скрипник. «Феноменологія аутизму» : моногр. Київ : Фенікс, 2010. 368 с. Available: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=wgKbr9IAAAAJ&hl=uk>

[10] Г.В. Усатенко «Практичні аспекти створення символів альтернативної та додаткової комунікації для відновлення комунікаційних навичок у людей з афазіями» в *Наукові студії з соціальної та політичної логopedії*. Київ, 2021. Available: https://www.researchgate.net/publication/369190934_PRAKTICNIJ_ASPEKT_FORMUVANNA_KOMUNIKATIVNOI_STRATEGII_ZASOBAMI_ALTERNATIVNOI_TA_DODATKOVOI_KOMUNIKACII

[11] М.С Чайка., Г.В. Усатенко, О.В. Кривоногова «Теорія та практика використання альтернативної комунікації для осіб з особливими освітніми потребами» : навчально-методичний посібник. Київ : ФОП Усатенко Г.В., 2021. 80 с. Available: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/2022/02/22/Navch-metod.posibnyk.Teoriya.ta.praktyka.vykoryst.altern.komunik.dlya.osib.z.OP.22.02.22.pdf>

[12] D.C. Millar, J.C. Light, & R.W. Schlosser. «The impact of augmentative and alternative communication intervention on the speech production of individuals with developmental disabilities: A research review» in *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 2006. Issue 49. P. 248–264. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16671842/>

[13] R. Schlosser, & O. Wendt «Effects of augmentative and alternative communication intervention on speech production in children with autism: A systematic review in American» in *Journal of Speech-Language Pathology*,

2008. Issue 17, P. 212–230. Available:
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18663107/>

[14] W.L. Stone, & P.J. Yoder «Predicting spoken language level in children with autism spectrum disorders» in *Autism*, 2001. Issue 5(4). P. 341–361. Available: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11777253/>

Матеріал надійшов до редакції 18.03.2025 р.

Авторський внесок

Гончарук Н. – 50%, Вержиховська О. – 40%, Марків А. – 10%.

HONCHARUK Nataliia,

Doctor of psychological sciences,
associate professor of the department
of general and practical psychology,
Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi national University,
Kamianets-Podilskyi, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-9552-0946>

VERZHIHOVSKA Olena,

Ph.D., associate professor
of the department of psycho-medical-pedagogical foundations of correctional
work,
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University,
Kamianets-Podilsky, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0001-9342-0896>

MARKIV Anna,

student of higher education of correspondence form of education
OP Special education (Oligophrenopedagogy),
Kamianets-Podilsky Ivan Ohienko National University,
Kamianets-Podilsky, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0005-5451-8520>

**FORMATION OF ALTERNATIVE COMMUNICATION SKILLS IN
PRESCHOOL AGE CHILDREN WITH AUTISM SPECTRUM
DISORDERS**

Annotation. The article reveals theoretical and practical aspects of the formation of alternative communication (AC) skills in preschool children with autism spectrum disorders (ASD). The relevance of implementing alternative and augmentative communication as one of the key means of developing communicative abilities in children with significant verbal language

impairments or no verbal language at all is substantiated. Particular attention is paid to determining the role of alternative communication in the context of inclusive education and ensuring the right of every child to full communication, which is provided for by the current legislation of Ukraine. The study analyzes various types of AC, in particular non-verbal systems (sign language, pictograms, PECS cards), technical and electronic means (speech generators, tablets with communication programs), their capabilities and feasibility of use depending on the level of speech development of the child. Practical examples of implementing alternative communication methods in correctional and developmental work with preschool children with ASD are presented. The key conditions for the effective formation of alternative communication are identified: interdisciplinary interaction of psychologists and teachers, an individual approach, gradual training in the skills of using AK tools in everyday life.

Based on the analysis of scientific sources and the results of practical experience, it is stated that the formation of alternative communication skills is not only an important component of the development of children with autism, but also a necessary condition for their socialization, integration into children's groups and ensuring psychological well-being.

Keywords: alternative communication (AK), preschool children, autism spectrum disorders, normotypical development, communication skills, psychological and pedagogical support, formation.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] «Alternative communication: teaching and methodological manual» / compiled by A.V. Simko. Kamianets-Podilskyi: Publisher Kovalchuk O.V., 2024. 144 p. URI: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/8102/Simko-A.-Alternatyvna-komunikatsiia.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (in Ukrainian)
- [2] V.Y. Bocheliuk, M.S.Panov, O.L.Pozdnyakova, A.V. «Turubarov Autology: teaching and methodical manual». Zaporizhzhia: Khortytsya National Educational and Rehabilitation Academy, 2023. 324 p. URI: https://repository.khnnra.edu.ua/wp-content/uploads/tainacan-items/306/24330/Autologiya_posibnyk.pdf (in Ukrainian)
- [3] T.E. Yezhova «Alternative communication as a means of social rehabilitation of children with disabilities» in *Collection in Actual problems of education and upbringing of people with special needs*, 2011. Issue 8 (10). pp. 73–80. URI: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/1275/> (in Ukrainian)
- [4] «Concept of development of inclusive education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine» dated 01.10.2010 Issue 912. URI: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/#google_vignette (in

Ukrainian)

[5] T.O. Kutsenko «Using assistive alternative communication in teaching children with autism spectrum disorders» in *Education of persons with special needs: ways of development*, 2013. Issue 4(2). P.209–218. URI: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ooop_2013_4%282%29_26 (in Ukrainian)

[6] O. Pankratov «Methods of developing speech in children with autism» in *Autizon+ Psychological and pedagogical club for children with special educational needs*, 2023. URI: <https://aytuzon.com.ua/metodu-rozvutky-movlennya/> (in Ukrainian)

[7] «On preschool education: Law of Ukraine» in *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*, 2024. Issue 42. p. 258. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3788-20#Text> (in Ukrainian)

[8] «On Education»: Law of Ukraine in *Bulletin of the Verkhovna Rada (VVR)*, 2017, Issue 38-39, p. 380. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (in Ukrainian)

[9] T.V. Skrypnyk «Phenomenology of autism: monograph». Kyiv: Fenix, 2010. 368 p. URI: <https://scholar.google.com.ua/citations?user=wgKbr9IAAAAJ&hl=uk> (in Ukrainian)

[10] G.V. Usatenko «Practical aspects of creating symbols of alternative and augmentative communication for restoring communication skills in people with aphasia» in *Scientific studies on social and political speech therapy*. Kyiv, 2021. URI: https://www.researchgate.net/publication/369190934_PRAKTICNIJ_ASPEKT_FORMUVANNA_KOMUNIKATIVNOI_STRATEGII_ZASOBAMI_ALTERNATIVNOI_TA_DODATKOVOI_KOMUNIKACII (in Ukrainian)

[11] M.S. Chayka, G.V. Usatenko, O.V. Kryvonohova «Theory and practice of using alternative communication for people with special educational needs: educational and methodological manual». Kyiv: FOP Usatenko G.V., 2021. 80 p. URI: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/inkluzyvne-navchannya/2022/02/22/Navch-metod.posibnyk.Teoriya.ta.praktyka.vykoryst.altern.komunik.dlya.osib.z.OP.22.02.22.pdf> (in Ukrainian)

[12] D.C. Millar, J.C. Light, & R.W. Schlosser. «The impact of augmentative and alternative communication intervention on the speech production of individuals with developmental disabilities: A research review» in *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 2006. Issue 49. P. 248–264. URI: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/16671842/> (in English)

[13] R. Schlosser, & O. Wendt «Effects of augmentative and alternative communication intervention on speech production in children with autism: A systematic review in American» in *Journal of Speech-Language Pathology*,

2008. Issue 17, P. 212–230. URI: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/18663107/> (in English)

[14] W.L. Stone, & P.J. Yoder «Predicting spoken language level in children with autism spectrum disorders» in *Autism*, 2001. Issue 5(4). P. 341–361. URI: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/11777253/> (in English)

УДК 376-056.313-053.5:005.521

DOI 10.32626/2413-2578.2025-25.127-147

ЗАН Ольга

аспірантка Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка,

старший викладач кафедри дошкільної,
початкової та інклюзивної освіти,

Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти,
м. Ужгород, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6788-271X>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОГНОСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ З ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИМИ ПОРУШЕННЯМИ

Анотація. У статті описано результати вивчення проблеми формування прогностичної діяльності у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Дослідження було спрямоване на пошук найбільш оптимальних засобів формування прогностичної діяльності у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями. Прогностична діяльність пов'язана із аналізом і передбаченням можливих наслідків подій, можливістю встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, ставити мету і досягати кінцевого результату, планувати етапи на шляху до досягнення мети. Прогностична діяльність відіграє вирішальну роль для успішної навчальної діяльності, оскільки допомагає передбачити можливий результат навчання і, відповідно, здійснювати підбір необхідних засобів для його досягнення. Разом з тим, у молодших школярів з порушеннями інтелектуального розвитку присутній низький рівень розвитку прогностичної діяльності, учні не здатні прогнозувати події, передбачати результати подій та планувати майбутнє. Тому існує необхідність у складанні програми, плануванні етапів та підборі засобів формування прогностичної діяльності у молодших школярів з інтелектуальними порушеннями.